

Ο Φουκώ μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος*

Πόσο επίκαιρες είναι οι αναλύσεις του Φουκώ και κατά πόσο μπορούν να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την εξέλιξη των κοινωνιών; Σε ποιους τομείς πιστεύετε ότι θα έπρεπε να ανανεωθούν, να αναπροσαρμοστούν ή να προεκταθούν;

Το έργο του Φουκώ αποτελεί μια παράδοση μηχανή, αφού δεν μας επιτρέπει στην πραγματικότητα να στοχαστούμε την ιστορία παρά ως ενεστώσα ιστορία. Ενδεχομένως, ένα σημαντικό μέρος όσων έγραψε ο Φουκώ θα έπρεπε σήμερα να ξαναγραφτεί (όπως σωστά έχει επισημάνει ο Ντελέζ). Το εκπληκτικό –όσο και συγκινητικό– στην περίπτωση του Φουκώ είναι ότι δεν σταματά ποτέ να αναζητεί, να προβαίνει σε κατά προσέγγιση εκτιμήσεις, να αποδομεί, να διατυπώνει υποθέσεις, να εφευρίσκει, να κατασκευάζει αναλογίες και να εξιστορεί μύθους, να προτείνει έννοιες, να τις αποσύρει ή να τις τροποποιεί... Η επινοητικότητα της σκέψης του είναι εντυπωσιακή. Αλλά το ουσιαστικό δεν είναι αυτό: πιστεύω ότι το θεμελιώδες στοιχείο βρίσκεται στη μέθοδό του, διότι του επιτρέπει να μελετά και να περιγράφει τόσο την κίνηση που πηγαιίνει από το παρελθόν στο παρόν όσο και την κίνηση που πηγαιίνει από το παρόν στο μέλλον. Πρόκειται για μια μεταβατική μέθοδο, η οποία επικεντρώνεται στο παρόν. Ο Φουκώ βρίσκεται εκεί ακριβώς, στο ενδιάμεσο, ούτε στο παρελθόν του οποίου κατασκευάζει την αρχαιολογία, ούτε στο μέλλον του οποίου σκιαγραφεί ενίοτε –«όπως στην ακροθαλασσιά, ένα πρόσωπο στην άμμο»– την εικόνα. Μόνο με αφετηρία το παρόν είναι δυνατόν να διακρίνουμε τους άλλους χρόνους. Έχουν συχνά κατηγορήσει τον Φουκώ σε σχέση με την επιστημονική εγκυρότητα των περιοδολογήσεών του: κατανοούμε τους ιστορικούς, θα ήθελα όμως να πω ότι δεν πρόκειται για αληθινό πρόβλημα: ο Φουκώ είναι εκεί ακριβώς όπου εγκαθίσταται η διερώτηση, είναι πάντα εκεί με αφετηρία τον δικό του χρόνο.

Η ιστορική ανάλυση μετατρέπεται, με τον Φουκώ, σε πράξη, η γνώση του παρελθόντος σε γενεαλογία, η επικείμενη προοπτική σε μηχανισμό. Για όσους προέρχονται από τον μαχητικό μαρξισμό της δεκαετίας του 1960 (και όχι από τις γελιογραφικές δογματικές παραδόσεις της δεύτερης και της τρίτης Διεθνούς), η οπτική γωνία του Φουκώ είναι απολύτως θεμιτή, αντιστοιχεί στη σύλληψη του συμβάντος, των αγώνων, και της χαράς που αισθάνεται όποιος ρισκάρει έξω από κάθε αναγκαιότητα και έξω από κάθε προκαθορισμένη τελεολογία. Στα πλαίσια της σκέψης του Φουκώ, ο μαρξισμός έχει κατεδαφιστεί ολοκληρωτικά, είτε από την οπτική γωνία της ανάλυσης των σχέσεων εξουσίας είτε από την οπτική γωνία της

* Συνέντευξη του Toni Negri στην επιθεώρηση της *Fédération Syndicale Unitaire Nouveaux Regards*, τ. 26 (Αύγουστος 2004).

ιστορικής τελεολογίας, με την άρνηση του ιστορικισμού ή ενός ορισμένου θετικισμού. Αλλά την ίδια στιγμή, ο μαρξισμός επινοείται εκ νέου και αναπλάθεται από τη σκοπιά των κινημάτων και των αγώνων, δηλαδή των υποκειμένων αυτών των κινημάτων και αυτών των αγώνων. Διότι η γνώση είναι ένα και το αυτό με την παραγωγή της υποκειμενικότητας.

Αλλά προτού προχωρήσουμε παρακάτω, θα ήθελα να γυρίσω πίσω για μια στιγμή. Είθισται να διακρίνουμε τρεις Φουκώ: μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960, έχουμε την έρευνα για την ανάδυση του λόγου των επιστημών του ανθρώπου, δηλαδή αφενός, ό,τι ονομάζει ο Φουκώ αρχαιολογία της γνώσης και της οικονομίας της εδώ και τρεις αιώνες, και αφετέρου μια εκτενή ανάγνωση της δυτικής νεωτερικότητας με βάση την έννοια της *épistème*. Στη συνέχεια, κατά τη δεκαετία του 1970, έχουμε τις έρευνες για τις σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ των γνώσεων και των εξουσιών, αναφορικά με την εμφάνιση των πειθαρχιών, του ελέγχου και των βιοεξουσιών, του γνώμονα και της βιοπολιτικής, δηλαδή τόσο μια γενική αναλυτική της εξουσίας όσο και μια προσπάθεια να περιγραφεί από ιστορικής απόψεως η εξέλιξη της έννοιας της κυριαρχίας, από την ανάδυσή της στο πεδίο της πολιτικής σκέψης μέχρι τις μέρες μας. Και τέλος, έχουμε τη δεκαετία του 1980, με την ανάλυση των διαδικασιών υποκειμενοποίησης από τη διπλή σκοπιά της αισθητικής σχέσης με τον εαυτό και της πολιτικής σχέσης με τους άλλους – αλλά πρόκειται ασφαλώς για μια ενιαία έρευνα: η συνάντηση της αισθητικής του εαυτού και της πολιτικής μέριμνας συνιστά ό,τι ονομάζουμε σήμερα ηθική.

Στην πραγματικότητα, δεν είμαι βέβαιος αν μπορούμε να διακρίνουμε τρεις Φουκώ, ούτε επίσης δύο, καθότι πριν από την έκδοση των *Dits et Écrits* και των μαθημάτων του Collège de France είχαμε την τάση να μην αναφερόμαστε επί της ουσίας στον ύστερο Φουκώ. Έχω την εντύπωση ότι οι τρεις θεματικές στις οποίες στράφηκε η προσοχή του Φουκώ είναι ολοκληρωτικά συνεχείς και συνεκτικές – συνεκτικές καθόσον διαμορφώνουν από κοινού μια ενιαία και συνεχή θεωρητική παραγωγή.

Αυτό που αλλάζει είναι μάλλον ο ειδικός χαρακτήρας των ιστορικών συνθηκών και των πολιτικών αναγκαιοτήτων με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπος ο Φουκώ, και οι οποίες καθορίζουν σε απόλυτο βαθμό τα πεδία που τον απασχολούν. Από αυτήν την άποψη, αν θέλει κανείς να επωμιστεί την προοπτική του Φουκώ, θα πρέπει επίσης (θα μιλήσω με δικές μου λέξεις, ελπίζω απλώς ότι θα μπορούσαν να είναι επίσης και οι λέξεις του Φουκώ) να φέρει ένα ύφος σκέψης (αυτό ακριβώς το ύφος που διακρίνουμε στη γενεαλογία του παρόντος, αυτό ακριβώς που δεν σταματά να προτάσσει εκ νέου ο Φουκώ όταν αναφέρεται στην παραγωγή της υποκειμενικότητας) σε επαφή με μια δεδομένη ιστορική κατάσταση. Και ετούτη η δεδομένη ιστορική κατάσταση είναι μια ιστορική πραγματικότητα που απαρτίζεται από σχέσεις εξουσίας. Ο Φουκώ το επαναλαμβάνει συχνά αυτό, όταν αναφέρεται στο πάθος του για τα αρχεία, και όταν επισημαίνει ότι η συγκίνηση που προσφέρει η ανάγνωσή τους απορρέει από το γεγονός ότι εξιστορούν θραύσματα ύπαρξης. Καθότι η ύπαρξη, η παρελθούσα και η παρόντική, έτσι όπως φτάνει σ' εμάς μέσα από κιτρινωμένα φύλλα ή όπως βιώνεται μέρα τη μέρα, συνιστά πάντα μια συνάντηση με την εξουσία, δεν είναι τίποτα άλλο πέραν αυτού, αλλά αυτό είναι ήδη κάτι κολοσσιαίο.

Όταν ο Φουκώ αρχίζει να μελετά τα χαρακτηριστικά του περάσματος από τα τέλη του 18ου στις αρχές του 19ου αιώνα, αρχής γενομένης με το *Επιτήρηση και τιμωρία*, βρiscosει πάλι μπροστά του μια ειδική διάσταση των σχέσεων εξουσίας, των μηχανισμών και των στρα-

τηγικών που αυτή ενέχει, και εν ολίγοις έρχεται αντιμέτωπος με έναν τύπο σχέσεων εξουσίας που συναρθρώνεται απ' άκρου εις άκρον με την ανάπτυξη του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός απαιτεί την πλήρη πολιορκία της ζωής, αφενός για να συγκροτηθεί μια εργασιακή δύναμη και αφετέρου για να ικανοποιηθούν οι απαιτήσεις αποδοτικότητας της παραγωγής. Η εξουσία γίνεται βιοεξουσία. Είναι αλήθεια ωστόσο ότι, εάν ο Φουκώ αναφέρεται εν συνεχεία στο μοντέλο των βιοεξουσιών προκειμένου να κατασκευάσει μια κριτική οντολογία του παρόντος, ματαιώς θα αναζητήσουμε στις αναλύσεις που αφιερώνονται στην ανάπτυξη του καπιταλισμού τη μελέτη του περάσματος απ' το Welfarestate στην κρίση του, απ' τη φορντική στη μεταφορντική οργάνωση της εργασίας, από τις κείνσιανές αρχές στις αρχές της νεοφιλελεύθερης μακροοικονομικής θεωρίας. Αλλά είναι επίσης αλήθεια ότι με βάση αυτόν και μόνο τον ορισμό του περάσματος που λαμβάνει χώρα απ' το καθεστώς της πειθαρχίας στο καθεστώς του ελέγχου, στις αρχές του 19ου αιώνα, μπορούμε ήδη να συμπεράνουμε ότι το μεταμοντέρνο δεν εκφράζει μια υποχώρηση του κράτους απ' την κυριαρχία που ασκεί στην κοινωνική εργασία αλλά μια βελτίωση του ελέγχου που ασκεί επί της ζωής.

Στην πραγματικότητα, ο Φουκώ αναπτύσσει αυτή τη διαίσθηση παντού, ως εάν το πέραςμα στη μεταβιομηχανική εποχή να αποτελεί το κεντρικό στοιχείο της σκέψης του, μολονότι δεν μιλά ποτέ ευθέως γι' αυτό. Δίχως τον υλικό καθορισμό αυτού του παρόντος και της μετάβασης που επιτελεί, δεν μπορούμε να συλλάβουμε ούτε το σχέδιο μιας γενεαλογίας του παρόντος, που δομεί καθ' ολοκληρίαν τη σχέση του Φουκώ με το παρελθόν απ' τις αρχές της δεκαετίας του 1970, ούτε την ιδέα μιας παραγωγής της υποκειμενικότητας που επιτρέπει να τροποποιηθεί και να εξαρθωθεί η λειτουργία της εξουσίας εκ των έσω, όσο επίσης και να δημιουργηθούν νέες υποκειμενικότητες. Το πέραςμα απ' το νεωτερικό πολιτικό στοιχείο στο μετανεωτερικό βιοπολιτικό στοιχείο, ιδού ποιο είναι κατά τη γνώμη μου το αντικείμενο της εκπληκτικής διαίσθησης που είχε ο Φουκώ.

Στην περίπτωση του Φουκώ, η έννοια του πολιτικού στοιχείου όπως και η έννοια της δράσης εντός του βιοπολιτικού περιβάλλοντος διαφέρουν ριζικά τόσο από τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγουν ο Μαξ Βέμπερ και οι επίγονοί του κατά τον 19ο αιώνα, όσο και από τις νεωτερικές θεωρίες για την εξουσία (Κέλσεν, Σμιτ κ.λπ.). Ο Φουκώ στεκόταν ίσως με ευαισθησία στις θέσεις τους. Έχω όμως την εντύπωση ότι απ' το 1968 το πλαίσιο αλλάζει ριζικά, και ο Φουκώ δεν μπορεί να μην το λάβει αυτό υπόψη του. Για εμάς που συνεχίζουμε να χρησιμοποιούμε τον Φουκώ παρά τη θέλησή του και πέραν αυτού (διότι μας έκανε ετούτο το εκπληκτικά μεγαλόψυχο δώρο, καθότι η σκέψη του χαρακτηριζόταν από γενναιοδωρία, πράγμα αρκετά σπάνιο), δεν υπάρχει επομένως τίποτα για να ανανεώσουμε ή για να διορθώσουμε από τις θεωρητικοποιήσεις του: αρκεί να επεκτείνουμε τις διαισθήσεις του σε σχέση με την παραγωγή της υποκειμενικότητας και τις συνεπαγωγές της.

Όταν ο Φουκώ, ο Ντελέζ και ο Γκουατταρί υποστηρίζουν μέρος επί παραδείγματι των αγώνων για το σακφρονιστικό ζήτημα κατά τη δεκαετία του '70, συγκροτούν μια νέα σχέση ανάμεσα στη γνώση και την εξουσία: αυτή η σχέση δεν αφορά μόνο την κατάσταση των φυλακών, αλλά το σύνολο των καταστάσεων όπου μπορούν να αναπτυχθούν, βάσει του ίδιου μοντέλου, χώροι ελευθερίας, μικρές στρατηγικές συστροφής της εξουσίας εκ των έσω, και όπου μπορεί να προωθηθεί η επανάκτηση της ατομικής και της συλλογικής ταυτότητας, η επινώση νέων κοινοτικών μορφών ζωής και αγώνα, κοντολογίς, ό,τι ακριβώς ονομάζουμε

απ' την πλευρά μας ανατροπή. Ο Φουκώ δεν είναι σπουδαίος μόνο λόγω της αξιοσημείωτης αναλυτικής της εξουσίας την οποία επεξεργάστηκε, των μεθοδολογικών εκλάμψεων του, ή λόγω του πρωτότυπου τρόπου με τον οποίο συνδύασε τη φιλοσοφία, την ιστορία και τη μέριμνα για το παρόν. Μας άφησε διαισθήσεις των οποίων την εγκυρότητα δεν σταματούμε να διαπιστώνουμε. Ιδιαίτερα δε, όρισε εκ νέου, σε σχέση με τον «κλασικό» μαρξισμό, τον χώρο των πολιτικών και κοινωνικών αγώνων καθώς και τη μορφή των επαναστατικών υποκειμένων: η επανάσταση, για τον Φουκώ, δεν είναι –ή δεν είναι μόνο– μια προοπτική απελευθέρωσης, είναι μια πρακτική ελευθερίας. Είναι παραγωγή του εαυτού μαζί με άλλους μέσα σε αγώνες, είναι καινοτομία, επινόηση γλωσσών και δικτύων, είναι παραγωγή και ανάκτηση της αξίας της ζωντανής εργασίας. Είναι παγίδευση του καπιταλισμού εκ των έσω.

Δεν έχετε την αίσθηση ότι τα ρεύματα που δηλώνουν ότι θέλουν να ανασυνδεθούν με την κοινωνική και πολιτική κριτική στη Γαλλία κρατούν αποστάσεις από τον Φουκώ;

Οι ακαδημαϊκοί κύκλοι απεχθάνονται τον Φουκώ. Πιστεύω ότι τον απομάκρυναν από τη δεκαετία του 1960 ήδη και εν συνεχεία τον προόθησαν στο Collège de France για να τον απομονώσουν ακόμα καλύτερα – και όχι μόνο επειδή το πανεπιστήμιο δεν συγχωρεί τους διανοούμενους όταν τα καταφέρνουν. Ο κοινωνιολογικός θετικισμός αλλά Μπουρντιέ ήταν ασφαλώς ιδιαίτερα γόνιμος, αλλά δεν μπόρεσε να συναντηθεί με τη σκέψη του Φουκώ και κατήγγειλε μάλιστα τον υποκειμενισμό της. Είναι όμως πασιφανές ότι δεν υπάρχει υποκειμενισμός στην περίπτωση του Φουκώ. Φαίνεται ότι ο Μπουρντιέ το αντελήφθη αυτό τα τελευταία χρόνια.

Αυτό που συνεχώς αρνείται ο Φουκώ, σε όλη την έκταση του έργου του, είναι ο υπερβατολογισμός, δηλαδή οι φιλοσοφίες της ιστορίας που δεν δέχονται να συνυπολογίσουν όλους τους καθορισμούς του πραγματικού όταν έρχονται αντιμέτωπες με τη δικτύωση και τη σύγχυση των υποκειμενικών δυνάμεων. Κατά συνέπεια, συγκαταλέγω στον υπερβατολογισμό όλες τις θεωρίες για την κοινωνία οι οποίες διατείνονται πως είναι σε θέση να την αξιολογήσουν και να την ελέγξουν από μια εξωτερική οπτική γωνία και με αυταρχικό τρόπο. Όχι, αυτό είναι ανέφικτο. Η μόνη μέθοδος που μας παρέχει πρόσβαση στο πραγματικό είναι η μέθοδος της απόλυτης εμμένειας, της ατελείτητης επινόησης της παραγωγής νοήματος και των μηχανισμών δράσης. Όπως άλλοι σημαντικοί συγγραφείς της γενιάς του, ο Φουκώ ξεκαθαρίζει τους λογαριασμούς του με όλων των ειδών τις αναπολήσεις του στρουκτουραλισμού, δηλαδή με την υπερβατολογική καθήλωση των επιστημολογικών κατηγοριών που αυτός επιτάσσει (σήμερα, το ίδιο λάθος αναπαράγεται στα πλαίσια μιας ορισμένης ανανέωσης του νατουραλισμού που βρίσκεται επί το έργον στη φιλοσοφία και στις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες...).

Και έπειτα, απορρίπτουν τον Φουκώ στη Γαλλία επειδή δεν εντάσσεται, από την οπτική γωνία της κριτικής, στις μυθολογίες της ρεπουμπλικανικής παράδοσης. Κανείς δεν έχει απομακρυνθεί όσο εκείνος από τον κυριαρχισμό ακόμα και γιακωβινικού τύπου, από τη μονόπλευρη λαϊκότητα ακόμα και εξισωτικού χαρακτήρα, από την παραδοσιακή αντίληψη της οικογένειας και της πατριωτικής δημογραφίας ακόμα και αφομοιωτικού χαρακτήρα κ.λπ. Αλλά τότε η μεθοδολογία του Φουκώ δεν ανάγεται σε μια σχετικιστική ή σκεπτικιστική θέση, και συνεπώς σε μια αποδυναμωμένη εκδοχή της ιδεαλιστικής θεώρησης της ιστορίας. Όχι, για μια ακόμα φορά, όχι. Η σκέψη του Φουκώ μας προτρέπει να θεμελιώσουμε τη δυνατότητα μιας

ανατροπής (η λέξη είναι περισσότερο δική μου παρά δική του: ο Φουκώ μιλούσε για «αντίσταση») που θα μας βοηθήσει να απαλλαγούμε ολοκληρωτικά από τη νεωτερική παράδοση του έθνους-κράτους και του σοσιαλισμού. Η εν λόγω συλλογιστική δεν μπορεί κατά κανέναν τρόπο να θεωρηθεί σκεπτικιστική ή σχετικιστική, επειδή βασίζεται πρωτίστως στην εξύμνηση του Aufklärung, της επανεπινόησης του ανθρώπου και της δημοκρατικής του δύναμης, τη στιγμή που όλες οι αυταπάτες της προόδου και της κοινής ανασυγκρότησης έχουν προδοθεί απ' την ολοκληρωτική διαλεκτική του νεωτερικού. Κοντολογίς, ο Φουκώ θα μπορούσε κάλλιστα να επαναλάβει τη ρήση του νεαρού Ντεκάρτ: *Largatus prodeo*, μασκοφόρος προχωρώ.

Καθένας από εμάς οφείλει, κατά τη γνώμη μου, να παραδεχτεί το εξής: ο εθνικοσοσιαλισμός αποτελεί ένα αμιγές προϊόν του νεωτερικού. Για να απελευθερωθούμε απ' αυτόν, θα πρέπει να προχωρήσουμε παρακάτω. Ο Aufklärung, όπως μας υπενθυμίζει ο Φουκώ, δεν είναι η ουτοπική εξύμνηση των φώτων του ορθού λόγου. Τουναντίον, είναι η απ-ουτοπία, η καθημερινή πάλη που στρέφεται γύρω απ' το συμβάν, η συγκρότηση της πολιτικής με βάση την προβληματοποίηση του «εδώ και τώρα», με βάση τις θεματικές της χειραφέτησης και της ελευθερίας. Η μάχη του Φουκώ για το ζήτημα των φυλακών, την οποία διεξήγαγε με την «Ομάδα Πληροφόρησης για τις Φυλακές» στις αρχές της δεκαετίας του 1970, σας φαίνεται ενδεχομένως σχετικιστική και σκεπτικιστική; Ή μήπως η θέση την οποία έλαβε για να υποστηρίξει τους ιταλούς αυτόνομους στην πιο δύσκολη στιγμή της καταστολής και του ιστορικού συμβιβασμού στην Ιταλία;

Στη Γαλλία, ο Φουκώ έπεσε πολλές φορές θύμα του τρόπου με τον οποίο τον διάβαζαν οι φίλοι του, οι μαθητές τους και οι συνεργάτες του. Ο αντικομμουνισμός έπαιξε εν προκειμένω σημαντικό ρόλο. Παρουσίασαν τη μεθοδολογική ρήξη με τον υλισμό και τον κολεκτιβισμό ως προσχώρηση σ' έναν νεοφιλελεύθερο ατομικισμό. Ο Φουκώ ήταν πολύτιμος όταν αποδομούσε τις κατηγορίες του διαλεκτικού υλισμού. Αλλά αναδομούσε επίσης τις κατηγορίες του ιστορικού υλισμού και αυτό δεν ήταν αποδεκτό. Και όταν η ανάγνωση των μηχανισμών και η επεξεργασία της κριτικής οντολογίας του παρόντος αναφέρονται στην ελευθερία των πληθών, στην κατασκευή κοινών αγαθών, στην περιφρόνηση του νεοφιλελευθερισμού, τότε οι μαθητές του κάνουν πίσω. Ενδέχεται ο Φουκώ να πέθανε την κατάλληλη στιγμή.

Στην Ιταλία, τις ΗΠΑ, τη Γερμανία, την Ισπανία, τη Λατινική Αμερική, και σήμερα όλο και περισσότερο στη Μεγάλη Βρετανία, δεν βλέπουμε να εκτυλίσσεται αυτό το διαστροφικό παριζιάνικο παιχνίδι που έλαβε χώρα για να σπρώξει τον Φουκώ στο περιθώριο της πνευματικής σκηνής. Ο Φουκώ δεν πέρασε εν προκειμένω απ' το κακότροπο κόσκινο των ιδεολογικών διενέξεων της γαλλικής διάνοησης: διαβάστηκε με βάση αυτά που είπε. Η αναλογία με τις τάσεις ανανέωσης της μαρξιστικής σκέψης, οι οποίες αναδύθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970, θεωρείται ως θεμελιώδες δεδομένο τις περισσότερες φορές. Δεν επισημαίνεται όμως μόνο η χρονολογική σύμπτωση: υπάρχει περισσότερο η αίσθηση ότι η σκέψη του Φουκώ πρέπει να τοποθετηθεί στο εσωτερικό μιας σειράς (πρακτικών και θεωρητικών) εγχειρημάτων χειραφέτησης και απελευθέρωσης, στο σημείο διασταύρωσης επιστημολογικών ενασχολήσεων και ηθικοπολιτικών προοπτικών που οδηγούν σε μια βίαιη κριτική των κομμάτων, της ανάγνωσης της ιστορίας και των υποκειμένων που της αποδίδονται. Πιστεύω ότι ο ευρωπαϊκός εργατισμός και ο αμερικανικός φεμινισμός διέκριναν επί παραδείγματι στον Φουκώ πολυάριθμες ερευνητικές κατευθύνσεις και, πρωτίστως, την προτρο-

πή να μετασχηματίσουν τις μεταγλώσσες τους σε μια κοινή γλώσσα, οικουμενική ενδεχομένως, για τον επικείμενο κόσμο, ή εν πάση περιπτώσει για τον επικείμενο αιώνα.

Γράφετε στην Αυτοκρατορία, ο Μάικλ Χαρντ και εσείς, ότι «το βιοπολιτικό περιβάλλον του νέου παραδείγματος είναι από κάθε άποψη κεντρικό για την ανάλυσή μας». Θα μπορούσατε να διασαφηνίσετε τον ουδόλως προφανή εκ πρώτης όψεως δεσμό που υπάρχει ανάμεσα στις νέες μορφές της αυτοκρατορικής εξουσίας και στη «βιοεξουσία»;

Το χρέος σας προς τον Μισέλ Φουκώ, στο οποίο αναφέρεστε συχνά, συνοδεύεται και από ορισμένες κριτικές. Γράφετε, για παράδειγμα, ότι δεν κατάφερε να συλλάβει «την πραγματική δυναμική της παραγωγής στη βιοπολιτική κοινωνία». Τι ακριβώς εννοείτε; Αυτό σημαίνει ότι οι αναλύσεις του Φουκώ καταλήγουν σε ένα πολιτικό αδιέξοδο;

Θα ήθελα, με βάση αυτά τα δύο ερωτήματα, να διασαφηνίσω αυτά που δανειστήκαμε, ο Μάικλ Χαρντ και εγώ, από τον Φουκώ, στην *Αυτοκρατορία*, καθώς και τα σημεία σε σχέση με τα οποία διατυπώσαμε ορισμένες κριτικές. Δεν χρησιμοποιήσαμε την έννοια της αυτοκρατορίας για να περιγράψουμε απλώς μια νέα μορφή σφαιρικής κυριαρχίας, διαφορετική απ' τη μορφή του έθνους-κράτους: προσπαθήσαμε να συλλάβουμε τις υλικές, πολιτικές και οικονομικές αιτίες αυτής της εξέλιξης και, ταυτοχρόνως, να ορίσουμε τον νέο ιστό αντιφάσεων που αναγκαστικά περικλείει. Για εμάς, από μια μαρξική οπτική γωνία, η ανάπτυξη του καπιταλισμού (συμπεριλαμβανομένης της ανάπτυξης που συντελείται με την εξαιρετικά ανεπτυγμένη μορφή της παγκόσμιας αγοράς) απλώνει τις ρίζες της στον μετασχηματισμό, όπως και στις αντιφάσεις, της εκμετάλλευσης της εργασίας. Τόσο οι πολιτικοί θεσμοί όσο και οι μορφές εξουσίας του κεφαλαίου μετασχηματίζονται από τους αγώνες των εργαζομένων. Η διαδικασία που οδήγησε στην εδραίωση της ηγεμονίας του αυτοκρατορικού κανόνα δεν αποτελεί εξαίρεση: από το 1968 και μετά, ύστερα δηλαδή από τη μεγάλη εξέγερση των μισθωτών εργαζομένων στις αναπτυσσόμενες χώρες και την εξέγερση των αποικιακών λαών του Τρίτου Κόσμου, το κεφάλαιο δεν είναι πλέον σε θέση (στο οικονομικό και νομισματικό, στρατιωτικό και πολιτισμικό πεδίο) να ελέγχει και να συγκρατεί τις ροές της εργασιακής δύναμης στα όρια του έθνους-κράτους. Η νέα παγκόσμια τάξη ανταποκρίνεται στην απαίτηση μιας νέας τάξης στον κόσμο της εργασίας. Η απάντηση του καπιταλισμού αρθρώνεται σε διάφορα επίπεδα, αλλά το πλέον θεμελιακό είναι το επίπεδο της τεχνολογικής οργάνωσης των εργασιακών διαδικασιών.

Στην πραγματικότητα έχουμε να κάνουμε με την αυτοματοποίηση της βιομηχανίας και με την πληροφορικοποίηση της κοινωνίας: η πολιτική οικονομία του κεφαλαίου και η οργάνωση της εκμετάλλευσης αρχίζουν να αναπτύσσονται ολοένα και περισσότερο με βάση την άυλη εργασία, η δε συσσώρευση αφορά τις διανοητικές και γνωσιακές διαστάσεις της εργασίας, τη χωρική κινητικότητα της και τη χρονική ευλυγισία της. Η κοινωνία στο σύνολό της και η ζωή των ανθρώπων προσλαμβάνουν μια νέα σημασία για την εξουσία. Ο Μαρξ είχε προβλέψει πλήρως (στα *Grundrisse* και στο *Κεφάλαιο*) αυτήν την εξέλιξη, την οποία χαρακτήριζε ως «πραγματική υπαγωγή της κοινωνίας στο κεφάλαιο». Ο Φουκώ αναγνώρισε, κατά τη γνώμη μου, αυτό το ιστορικό πέρασμα, δεδομένου ότι περιέγραψε, απ' την πλευρά του, τη γενεαλογία της πολιορκίας της ζωής (της ατομικής όπως και της κοινωνικής ζωής) από την εξουσία. Αλλά η υπαγωγή της κοινωνίας στο κεφάλαιο (το ίδιο όπως

και η εμφάνιση των βιοεξουσιών) είναι πολύ περισσότερο ειθραυστη απ' όσο νομίζουμε – και κυρίως απ' όσο νομίζει το ίδιο το κεφάλαιο, ή απ' όσο αναγνωρίζει ο αντικειμενισμός των μαρξιστών επιγόνων (όπως, για παράδειγμα, η Σχολή της Φρανκφούρτης).

Η πραγματική υπαγωγή της κοινωνίας (δηλαδή της κοινωνικής εργασίας) στο κεφάλαιο γενικεύει την αντίφαση της εκμετάλλευσης σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας, όπως ακριβώς η επέκταση των βιοεξουσιών δημιουργεί τους όρους για μια βιοπολιτική απάντηση από την πλευρά της κοινωνίας, όχι πλέον με την έννοια των εξουσιών που ασκούνται επί της ζωής, αλλά με την έννοια της δύναμης της ζωής ως απάντησης σε αυτές τις εξουσίες. Εν ολίγοις, ανοίγει ο δρόμος για την ανταρσία και την εξάτλαση της ελευθερίας, για την παραγωγή υποκειμενικότητας και για την επινόηση νέων μορφών αγώνα. Όταν το κεφάλαιο πολιορκεί ολόκληρη τη ζωή, η ζωή αποκαλύπτεται ως αντίσταση. Σε αυτό ακριβώς το σημείο οι αναλύσεις του Φουκώ σε σχέση με τη μεταστροφή των βιοεξουσιών σε βιοπολιτική επηρέασαν τις αναλύσεις μας για τη γένεση της αυτοκρατορίας. Με άλλα λόγια, σε σχέση με τον τρόπο με τον οποίο οι νέες μορφές της εργασίας και των αγώνων, που παρήχθησαν από τον μετασχηματισμό της υλικής εργασίας σε άυλη, αποκαλύπτονται ως διαδικασίες που παράγουν υποκειμενικότητα.

Πέραν αυτών, δεν ξέρω αν ο Φουκώ θα ήταν απόλυτα σύμφωνος με τις αναλύσεις μας, το ελπίζω πάντως! Διότι η παραγωγή υποκειμενικότητας, για τον Μάικλ Χαρντ και εμένα, εντάσσεται στην πραγματικότητα σε μια βιοπολιτική μεταμόρφωση που εισάγει στον κομμουνισμό. Με άλλα λόγια, θεωρώ ότι η νέα αυτοκρατορική κατάσταση στην οποία ζούμε (και οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες εντός των οποίων κατασκευάζουμε την εργασία μας, τις γλώσσες μας και κατά συνέπεια τον εαυτό μας) θέτει στο κέντρο του βιοπολιτικού περιβάλλοντος ό,τι ονομάζουμε κοινό: όχι το ιδιωτικό ή το δημόσιο, όχι το ατομικό ή το κοινωνικό, αλλά αυτό που κατασκευάζουμε όλοι μαζί για να διασφαλιστεί η δυνατότητα του ανθρώπου να παράγει και να αναπαράγεται. Τίποτε απ' ό,τι υπήρχε στις ενικότητές μας δεν αναστέλλεται ούτε εξαλειφεται στα πλαίσια του κοινού: απλώς, οι ενικότητες συναρθρώνονται οι μεν με τις δε προκειμένου να λάβει χώρα μια «συναρμογή» –ο όρος είναι του Ντελέζ– στα πλαίσια της οποίας κάθε δύναμη πολλαπλασιάζεται από τη δύναμη των άλλων, και όπου κάθε δημιουργία συνιστά άμεσα δημιουργία και των άλλων.

Οι δρόμοι που συνδέουν τη δημιουργική αναθεώρηση του μαρξισμού (την οποία προσυπογράφουμε) με τις επαναστατικές αντιλήψεις του βιοπολιτικού και της παραγωγής της υποκειμενικότητας τις οποίες επεξεργάστηκε ο Φουκώ είναι επομένως, κατά τη γνώμη μου, πολυάριθμοι.

Οι δύο τελευταίες εργασίες του Φουκώ σε σχέση με τους τρόπους υποκειμενοποίησης έχουν απ' ό,τι φαίνεται τραβήξει λιγότερο την προσοχή σας. Η παραγωγή μιας ηθικής και τρόπων ζωής που δεν εντάσσονται ή αντιβαίνουν στη βιοεξουσία είναι άραγε πολύ μακριά από όσα προτείνετε (τη φιγούρα του κομμουνιστή αγωνιστή); Ή αντιθέτως υπάρχουν δυνατότητες για μια βαθύτερη συμφωνία τις οποίες δεν έχουμε αντιληφθεί επαρκώς;

Τα τελευταία έργα του Φουκώ άσκησαν μεγάλη επιρροή σε εμένα, και πιστεύω ότι αυτό αποδεικνύεται απ' ό,τι είπα μόλις τώρα για την Αυτοκρατορία. Επιτρέψτε μου να σας διηγηθώ ένα κάπως περίεργο γεγονός που κρατώ στη μνήμη μου: κατά τη δεκαετία του 1970

έγραψα στην Ιταλία ένα άρθρο για τον Φουκώ, για τον «πρώτο Φουκώ», όπως τον ονομάζουν σήμερα, τον Φουκώ της αρχαιολογίας των επιστημών του ανθρώπου. Προσπαθούσα να επισημάνω τα όρια αυτού του είδους έρευνας και ήλπιζα να συντελεστεί ένα βήμα προς τα μπρος, με μια μεγαλύτερη επιμονή σε σχέση με την παραγωγή υποκειμενικότητας. Εκείνη την εποχή επιχειρούσα απ' την πλευρά μου να ξεφύγω από έναν μαρξισμό που μπορεί να ήταν βαθύτατα καινοτόμος σε θεωρητικό επίπεδο (εφόσον διερευνούσε τη δυνατότητα ενός «Μαρξ πέραν του Μαρξ»), αλλά παρουσίαζε αντιθέτως στο επίπεδο της αγωνιστικής πρακτικής τον κίνδυνο τρομακτικών σφαλμάτων.

Αυτό που θέλω να πω είναι ότι στα χρόνια της παθιασμένης πάλης που διαδέχθηκαν το 1968, στις συνθήκες της άγριας καταστολής που υπέστησαν τα κοινωνικά κινήματα αμφισβήτησης απ' τις δεξιές κυβερνήσεις, πολλοί από εμάς διέτρεξαν τον κίνδυνο μιας τρομοκρατικής παρέκκλισης, και ορισμένοι μάλιστα ενέδωσαν. Αλλά, πίσω από αυτόν τον εξτρεμισμό, υπήρχε πάντοτε η πεποίθηση ότι η εξουσία είναι μία και μόνον μία, ότι η βιοεξουσία καθιστούσε ταυτόσημες τη δεξιά και την αριστερά, ότι μόνον το κόμμα μπορούσε να μας σώσει – και αν όχι το κόμμα, τουλάχιστον οι ένοπλες πρωτοπορίες που δομούνταν σαν μικρά κόμματα με στρατιωτική μορφή, σύμφωνα με τη μεγάλη παράδοση των «ανταρτών» του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου. Αντιληφθήκαμε ότι αυτή η στρατιωτική παρέκκλιση δεν αφορούσε τα κινήματα. Ο Φουκώ, και μαζί με αυτόν ο Ντελέζ και ο Γκουατταρί, μας προειδοποίησαν σε σχέση με αυτήν την παρέκκλιση. Επρόκειτο από αυτήν την άποψη για πραγματικούς επαναστάτες: όταν ασκούσαν κριτική στον σταλινισμό ή στις πρακτικές του «υπαρκτού σοσιαλισμού», δεν υιοθετούσαν μια υποκριτική και φαρισαϊκή στάση, σαν τους «νέους φιλοσόφους» του φιλελευθερισμού. Αναζητούσαν τα μέσα που θα άνοιγαν τον δρόμο στην επιβεβαίωση μιας νέας δύναμης του προλεταριάτου ενάντια στη βιοεξουσία του καπιταλισμού.

Η αντίσταση στη βιοεξουσία και η συγκρότηση νέων τρόπων ζωής δεν βρίσκονται επομένως μακριά από την κομμουνιστική αγωνιστικότητα, εάν δεχτούμε ότι η αγωνιστικότητα είναι μια κοινή πρακτική ελευθερίας και ότι ο κομμουνισμός αποτελεί παραγωγή του κοινού. Όπως συμβαίνει στην Αυτοκρατορία, η φιγούρα του αγωνιστή κομμουνιστή δεν συνιστά δάνειο από ένα παλαιό μοντέλο. Τουναντίον, παρουσιάζεται σαν ένας νέος τύπος πολιτικής υποκειμενικότητας που παράγεται με βάση την (οντολογική και υποκειμενική) παραγωγή των αγώνων για την απελευθέρωση της εργασίας και για μια πιο δίκαιη κοινωνία.

Για εμάς, αλλά πιστεύω και για τα σημερινά κοινωνικά κινήματα, η σημασία των τελευταίων έργων του Φουκώ είναι ως εκ τούτου εξαιρετική. Η γενεαλογία χάνει εν προκειμένω κάθε θεωρησιακό χαρακτήρα και καθίσταται πολιτική –ως κριτική οντολογία του εαυτού μας–, η επιστημολογία αποκτά «συγκροτησιακό» χαρακτήρα και η ηθική αναδέχεται «μετασχηματιστικές» διαστάσεις. Μετά τον θάνατο του Θεού παρευρισκόμαστε στην αναγέννηση του ανθρώπου. Αλλά δεν έχουμε να κάνουμε με έναν νέο ανθρωπισμό. Ή μάλλον, ζητούμενο είναι να επινοηθεί εκ νέου ο άνθρωπος στους κόλπους μιας νέας οντολογίας: στα χαλάσματα ακριβώς της νεωτερικής τελεολογίας θα ανακτήσουμε ένα υλιστικό τέλος.

Μετάφραση: Τάσος Μπέτζελος